

■ Litteraturoversikter

Andreas Johansson Heinö: *Hur mycket mångfald tål demokratin? Demokratiska dilemman i ett mångkulturellt Sverige*. Göteborg Studies in Politics, nr 116 (Malmö: Gleerups, 2009).

KJELL GOLDMANN

Utgångspunkten för Andreas Johansson Heinös avhandling är ”mångkulturalismens nedgång och återkomsten för assimilationistiska tongångar” vilken, skriver Johansson Heinö, förpliktigar statsvetaren att ”erbjuda orientering” om ”de grundläggande frågeställningar som debatten synliggör om relationen mellan demokrati och mångfald” (11).¹ De frågor som ställs i avhandlingen är i huvudsak två: dels hur stora ”skillnader i värderingar, livsstilar och identiteter” som kan finnas i ett samhälle utan att detta får ”negativa konsekvenser för demokratis fungerande”, dels hur ”det mångkulturella samhället” bör vägas mot ”representativ liberal demokrati” (11).

Johansson Heinö skildrar först tre ”stora berättelser” som, enligt vad han skriver, har ”format efterkrigstidens syn på frågorna om demokrati och mångfald” (74): berättelserna om nationalstaten, om det

mångkulturella samhällen och om den villkorade toleransen. Därefter definierar han tre ”demokratiska dilemman”, vilka han kallar uteslutandets, anpassningens respektive legitimitetens dilemma. Slutligen diskuterar han i vad mån som var och en av de ”stora berättelserna” bidrar till hanteringen av vart och ett av dilemnana. Han finner att berättelsen om nationalstaten har det ”bästa svaret” på uteslutandets dilemma, berättelsen om det mångkulturella samhället på anpassningens dilemma och berättelsen om den villkorade toleransen på legitimitetens dilemma (222). Den sammanfattande ståndpunkt han formulerar går ut på avdramatisering och pragmatism: ”Så länge nykomlingar följer lagen, och i den meningen anpassar sig till samhället, finns ingen anledning att inte tolerera oliktankande” (233).

Avhandlingen är en självständig och tankeväckande analys av väsentliga frågor i den internationaliserade demokratin. Möjligheterna till nya insikter begränsas emellertid av otydlighet i begrepps användningen och en viss okänslighet för distinktioner. Mycket är lätt att hålla med om, men argumentationen är så pass undandligande att man vid en mera ordentlig granskning måste stanna vid att diskutera de centrala begreppen.

Demokrati. Avhandlingens viktigaste begrepp är demokrati, vilket definieras i en fotnot på sidan 12. I denna påminner Johansson Heinö om risken för att demokrati blir lika med ”allt som är bra i samhället”. Han väljer att i motsats härtill definiera demokrati som ett styrelseskick med fria och regelbundna val med allmän rösträtt, i vilket press-, yttrande-, organisations- åsikts- och religionsfrihet respekte-

1 Kjell Goldman är professor em. i statsvetenskap vid Stockholms universitet. E-post: kg@statsvet.su.se eller Kjell.Goldman@comhem.se Denna anmälan bygger på fakultetsoppositionen vid disputationen i Göteborg 5 juni 2009. Siffror inom parentes är sidhänvisningar till avhandlingen, där inte annat framgår.

ras samt där det finns möjlighet till ansvarsutkrävande. Denna definition är, påpekar han, snäv i relation till den politiska debatten samt till ”vissa specifika akademiska diskurser”, men den är, som han också påpekar, dominerande inom statsvetenskapen. Därför, kunde han ha tillagt, är det försvarbart att introducera undersökningens styrande begrepp i en fotnot.²

Problemet är att det också står annat om demokrati i avhandlingen. ”Demokrati är inte bara ett styrelseskick utan också ett normsystem”, förklarar Johansson Heinö en bit in i resonemanget. ”Värden som tolerans, pluralism, universalism, frihet, jämlikhet och rättvisa är hörnpelare i den moderna berättelsen om demokrati” (145). Några rader senare förefaller det som om även sekularism, feminism och annat ingår i det ”demokratiska” normsystemet. Att demokrati inte bara är ett styrelseskick utan också ett normsystem kan enligt Johansson Heinö leda till ett dilemma ”mellan demokratin som styrelseskick och demokratin som normsystem” (146).

Om detta är Johansson Heinös demokratibegrepp kan den proceduriella definitionen i den inledande fotnoten bara karakteriseras som vilseledande. Johansson Heinös egentliga demokratibegrepp, vilket inkluderar inte så litet av det som ”anses bra i samhället”, hade behövt en ordentlig presentation och diskussion i början av avhandlingen, styrande som det är för allt som följer. I en sådan diskussion skulle Johansson Heinö ha behövt klara ut

hur han har avgjort vilka värden i politiken som hör till själva demokratin, och vilka som inte gör detta.

Ju mera som stoppas in i demokratibegreppet, desto större räckvidd får vad Johansson Heinö kallar ”det konstanta spänningsförhållandet mellan demokratin som styrelseskick och demokratin som normsystem”, något som han också beskriver som konflikten ”mellan majoritetsprincip och absoluta värden” och karakteriserar som demokratin mest delikata konflikt (146). Johansson Heinö citerar Herbert Tingsten, som med den ”demokratiska paradoxen” ska ha avsett denna konflikt. Referensen är till *Demokratiens problem*, men ingen sidhänvisning görs (ett vanligt oskick, på vilket denna avhandling ger mer än ett exempel) och jag har inte lyckats hitta någon formulering som motsvarar den i avhandlingen. Jag har hittat en annan, enligt vilken det i demokratibegreppet finns en spänning mellan majoritetsstyrets och ”den politiska frihetens” principer (Tingsten 1945: 263) – en långt snävare formulering som bibehåller distinktionen mellan motsättningar *om* demokratin och motsättningar *i* demokratin, en distinktion som måste vara väsentlig för analys av hur mycket mångfald som demokratin ”tål”.

Oklarheten angående vad som ingår och inte ingår i själva demokratin blir inte mindre av att det vid sidan av vad Johansson Heinö räknar till demokratin normer uppträder vad han, utan definition, kallar liberala värden, vilka ibland tycks ingå i det demokratiska normsystemet och ibland stå i motsättning till detta. Dessutom introducerar Johansson Heinö en tredje grupp värden, betecknade som ”svenska”: de ingår i den ”svenska självbilden”, ”bär upp den nationella gemenskapen” samt utgör en ”nationell diskurs om svenskhet” (154, 163). De ”särskilt

2 I anslutning till folkomröstningen om Sveriges medlemskap i EU framträdde en oenighet bland statsvetare om demokratibegreppets innebörd i en tid av internationalisering (se särskilt Jacobsson 1997, även Goldmann 1998), vilken inte saknar relevans för de frågor som behandlas i Johansson Heinös avhandling.

viktiga” svenska värdena uppges vara individualism, jämlikhet, jämställdhet, ”sexuell frigjordhet”, låg religiositet samt anti-nationalism (154ff). Hur de svenska värdena förhåller sig till de demokratiska och de liberala diskuteras inte.

De svenska värdena gör anspråk på att ha identifierats empiriskt; ett tiotal sidor ägnas åt detta. Jag måste få nämna att denna del av Johansson Heinös avhandling är exempel på vad jag har kritiserat i annat sammanhang (2008): påståenden om kollektiva identiteter på grundval av intryck, citat av andras intryck, strödda surveydata samt anekdotiska iakttagelser. Med en sådan metod, eller brist på metod, är det lätt att finna de identiteter man önskar. Johansson Heinö kunde ha intagit en mera skeptisk hållning.³

Mångfald. Att samhällslivet har blivit mera varierat är vad alla säger, samtidigt som det också talas om likformighet och trendighet, utslätning genom amerikanisering, globaliserad maktkoncentration och annat som tyder på minskad snarare än ökad mångfald. Ur detta moras av klichéer har det gällt för Johansson Heinö att vaska fram ett mångfaldsbegrepp som är

klart och konsekvent och som möjliggör prövbarhet. Jag har haft svårt att hänga med i svängarna.

När Johansson Heinö introducerar sina frågställningar, är mångfald en fråga om skillnader i ”värderingar, livsstilar och identiteter” (11). När han sedan hävdar att Sverige på 2000-talet har förändrats ”från enhet till mångfald, från homogenitet till splittring”, hänvisar han till observationer av annat slag: den ökade mångfalden säges ha tagit sig ”uttryck” i invandring, religion, språk, ”vardagsliv” (mat, teve, Internet), utbildning och populärkulturellt innehåll (46ff). Det finns ingenting av betydelse om förhållandet mellan sådana tendenser, å ena sidan, och ”värderingar, livsstilar och identiteter”, å den andra – ingen diskussion av indikatorernas validitet. Inte heller finns något om sådant som tyder på minskade snarare än ökade skillnader; att problematisera sina teser och resonera om negativ evidens är trots allt rutin i vetenskapligt arbete.

I Johansson Heinös text tycks mångfald ibland betyda variation och ibland varians, ibland diversifiering och ibland differenser, ibland ökat antal aktörer eller identiteter och ibland ökade motsättningar mellan aktörerna eller identiteterna. Det finns ingen anledning förutsätta att ökad variation och ökade motsättningar går hand i hand: en konfliktteoretisk klassiker är tvärtom att komplexitet reducerar spänningar, en tanke inte långt från vad Amartya Sen hävdar i *Identity and Violence* (2006). Ökad variation och ökade motsättningar kan ha olika konsekvenser för demokratin; det är skillnad mellan individualisering och polarisering.

Enligt vad som framkommer i avhandlingen har den ökade mångfalden i ett land som Sverige två olika grunder: dels internationell migration med åtföljande förändringar med avseende på språk och reli-

3 Icke-nationalism ingår i den bild av det ”svenska” som ges i avhandlingen. I *World Values Survey* finns ett item om nationell stolthet. Johansson Heinö citerar dessa data för att visa att svenskarna är genomsnittliga vad gäller nationalism (80), men inte desto mindre finner han icke-nationalism vara ett ”svenskt” värde. Vad gäller låg religiositet som ”svenskt” värde säger sig 51 procent av svenskarna tro på Gud, vilket är färre än i flertalet EU-länder men dock halva befolkningen. 85 procent avvisar att icke-troende skulle vara olämpliga för offentliga ämbeten — en stor majoritet, men den är ännu större i Nederländerna och Danmark och inte mycket mindre i Belgien, Tjeckien och Frankrike. WVS-data från Inglehart m.fl., 2004, tabell G006 (nationell stolthet), F050 (tro på Gud), F102 (ämbeten).

gion, dels en förändrad syn på "tidigare marginaliserade grupper" (7), till exempel sexuella minoriteter. Konsekvenserna för demokratin ska alltså undersökas både av att det kommit nya människor och av att det kommit ett nytt sätt att se på de gamla. I slutkapitlet bekräftas att "verkligheten" har förändrats som följd dels av migration, dels av "identitetspolitik" (219). Hade inte dessa två mångfaldstyper bort hålla isär? Kan inte mångfald till följd av migration ha andra konsekvenser för demokratin än mångfald till följd av identitetspolitik?

På några ställen i avhandlingen hävdas att identitetspolitik är det viktiga, ja, att man bedriver identitetspolitik redan genom att skriva om mångfald. "Skapandet av skiljelinjer" är en "politisk process", varför "själva beskrivningen av ett samhälles mångfald" är en "återspeglning av identitetspolitiska processer", står det. Det nya är "etablerandet av en modern diskurs om identitet". Det handlar "primärt" om "ett nytt sätt att tänka om våra samhällen" (44ff). Det "centrala begreppet för varje diskussion av kulturell mångfald", står det vidare, är i själva verket varken kultur eller mångfald utan identitet (52). Därefter följer en diskussion av att, som man brukar, se kollektiva identiteter som socialt konstruerade, uppburna av medlemmarnas föreställningar och variabla.

Läsaren förs hit och dit, men huvudlinjen förefaller vara att den mångfald, som hotar att bli för stor för demokratin, konstitueras av människors identitetsföreställningar. Sådana föreställningar kan studeras empiriskt. Om frågan gäller hur demokratin fungerar påverkas av konstruerade identiteter, borde man inte undersöka deras styrka och innebörd i stället för att ta för givet att de skapar problem?

Det finns en kommentar i slutet av avhandlingen till önskemål om empirisk undersökning, precisering och differentiering: den "nya verkligheten" låter sig inte beskrivas bättre än som ett "samhälle präglad av en kraftigt ökad mångfald" (219). Att säga något välgrundat om vad något så vagt betyder för demokratin är inte lätt.

Stora berättelser. Ett av de läsvärda avsnitten i avhandlingen är en ungefär 30-sidig essä om idéutvecklingen i fråga om nationer och mångkulturalism. Det är dock värt att ställa frågan varför de synsätt som behandlas kallas "stora berättelser". Varför inte teorier, ideologier, doktriner, program, tankeskolor, perspektiv eller kanske diskurser? Är inte detta ett exempel på trendig dimridåutläggning?

Termen "stora berättelser" kommer från Jean-François Lyotard. Johansson Heinös argument för att välja detta begrepp i stället för något av alternativen hänvisar till kognitiv psykologi: vi tänker genom berättelser. Såväl vårt förhållningssätt till omvärlden som vår självförståelse är narrativt grundade, skriver Johansson Heinö, och "stora berättelser" har en narrativ struktur som saknas i teorier, ideologier och diskurser, varför narratologi är lämplig som undersökningsmetod (72).

"Narrativ" betyder enligt Nationalencyklopedien "berättande, framför allt om texter som framställer händelserna i ett verkligt eller påhittat förlopp i tidsordning". Knappast någon av Johansson Heinös "berättelser" återger tankegångar med sådan struktur; Johansson Heinö berättar, men knappast om berättelser. Det råder en viss spänning mellan "vi-tänker-genom-berättelser"-argumentet och det konkreta innehållet i Johansson Heinös "berättelser".

"Stora berättelser" har andra egenskaper, enligt Johansson Heinös definition av

detta begrepp: de existerar ”faktiskt” och kan alltså undersökas empiriskt; de inbegriper ”akademiska teorier, politisk praktik, mediala diskurser, populärkulturella skildringar och vardagliga erfarenheter”; ”alla” i samhället ”fungerar ... inom dem” och ”använder” dem för sin förståelse av samhället och vardagen; de utgör en del av den ”nationella kontext” i vilken partier och ideologier ”inordnar sig” (71). Intet seriöst försök görs i avhandlingen att visa att ”berättelserna” om nationalstaten, det mångkulturella samhället och den villkorade toleransen uppfyller dessa kriterier. Det visar sig att den första berättelsen lever kvar samtidigt som en debatt pågår mellan de två andra; vad detta innebär för påståendet att ”alla” fungerar inom dem och att hela politiken är ”inordnad” i dem kommenteras inte.

Hade det inte varit bättre att hävda att det länge fanns en ”stor berättelse” om nationen vilken, med början på 1960-talet, utmanades av en mångkulturalistisk idé, mot vilken en reaktion har framträtt i form av villkorad tolerans? Ja, kanske att låta Lyotard vara, gå rakt på sak och helt enkelt tydliggöra tre förhållningssätt till det mångkulturella samhället.

”Berättelsen om det mångkulturella samhället” behöver en särskild kommentar, eftersom avhandlingen till stor del är en kritisk analys av mångkulturalism som idé. I en av alla böckerna om detta, med titeln *Multiculturalism*, börjar Tariq Modood med att påminna om termens dubbla ursprung: dels i USA som benämning på identitetspolitik, dels i Europa med hänvisning inte till ”the emergence of a political movement” utan till ”a more fundamental movement of peoples”. Modood hävdar att tillämpningen av idéer som gäller det förra försvårar analysen av det senare och definierar för egen del mångkulturalism som ”the political accommoda-

tion of minorities formed by immigration to western countries from outside the prosperous West” (2007: 1–5).

I Johansson Heinös avhandling blandas de båda mångkulturalismerna: på en sida handlar det om islam, på nästa om homosexualitet. Johansson Heinö, som fäster vikt vid nationell gemenskap (se nedan), kunde ha varit känsligare för det speciella med internationell migration. Det måste vara värt att ställa frågan om inte mångkulturalism i ”amerikansk” och i ”europaisk” mening har olika implikationer för demokratin, inriktade som dessa idéer är på olikartade samhällsproblem.

Dilemman. Ett dilemma är, enligt Nationalencyklopedien, ”en valsituation i vilken alla de alternativa handlingsmöjligheter som står öppna har dåliga konsekvenser”. När jag läst den centrala del av avhandlingen som behandlar tre demokratiska dilemman har jag emellanåt haft svårt att avgöra vems valsituation som behandlas och vilka handlingsmöjligheterna antas vara. Jag har inte utrymme att utveckla detta utan får nöja mig med att ta upp en, låt vara viktig, aspekt.

En av Johansson Heinös teser är att ”demokrati förutsätter ett visst mått av samhörighetskänsla” (116), något om vilket många har lagt ut texten. Tesen förblir emellertid en tautologi eller truism, sådan som Johansson Heinö anser sig ha funnit hos Robert Dahl (123), så länge man inte specificerar hur mycket av vad som behövs.⁴ Om detta skriver Johansson Heinö att ”hur mycket” är att ställa fel fråga (122), fastän det är denna fråga som ställs i avhandlingens rubrik, och fastän tesen om samhörighetskänslan är att det behövs ”ett visst mått”. Anledningen till att frågan är fel ställd skulle vara att det inte är ”självkänt vad man mäter” samt att etnisk homogenitet ”samvarierar med andra variabler”, varför det är vanskligt att särskilja

homogenitetens betydelse. Säkert, empirisk analys kan vara knepig, men det är knappast tryggare att hänvisa till förmodade auktoriteter samt till för ändamålet utvalda exempel.⁵

Den slutsats Johansson Heinö vågar dra efter en litteraturgenomgång är att ”demokratin förutsätter en delvis etniskt och kulturellt definierad nationalism”, varför vi, ställda inför den ökade mångfaldens dilemma, bör godta nationalstatssystemet sådant det har kommit att bli (140f). Till detta kopplar han det behov varje statsbildning har av en gemensam värdegrund: människorna måste så att säga vara överens om mer än demokratin för kunna ha en demokrati tillsammans. Detta standardargument i den anti-mångkulturalistiska litteraturen gör Johansson Heinö till sitt. Vi måste slå vakt om *The Home We Build Together*, för att citera en boktitel i genren (Sacks 2007).

Härvidlag utgör, enligt Johansson Heinö, kulturella och religiösa skillnader ”försvårande omständigheter” (164): det mångkulturella samhället innebär en ”förskjutning av samhällets värdemässiga bas” och utgör därigenom en ”demokratisk utmaning” (145). Detta skärper, med Johansson Heinös analys i kortform, demokratins dilemma genom att göra det mera problematiskt att dra gränsen mellan dem som ska få vara med i demos och dem som ska uteslutas, komplicera ny-

4 Dahls formulering är poänglös snarare än tautologisk. Dahl skriver: ”the prospects for polyarchy are greatly reduced if the fundamental beliefs and identities among the people of a country produce political conflicts and are correspondingly increased if beliefs and identities are compatible and therefore not a source of conflict” (1989: 254) För att detta ska innebära något av intresse behöver de ”fundamental beliefs and identities” specificeras om vilka samsyn krävs.

komlingars och dissidenters anpassning till den gemensamma värdegrunden samt undergräva nationens, och därmed demokratins, legitimitet.⁶

Jag störs av obestämdheten, hos Johansson Heinö liksom hos andra, i fråga om den behövliga värdegrunden. Jo, det behövs, som det brukar heta, ett samhällshållande ”kitt”. Men om vad, utöver styrelseskicket, krävs samsyn i demos för att demokratin ska fungera? Och hur beroende är ”kittet” av gemensam nationalitet? Ronald Inglehart hävdar med stöd av *World Values Survey* att tillit (*trust*) är väsentlig för stabil demokrati men att gemensam nationell identitet inte är nödvändig för tillit; denna är, hävdar han, en fråga om politisk kultur snarare än om nationell gemenskap (Inglehart 1999). Han kan vara fel ute, men här finns en del att problematisera i stället för att postulera.

Personligen har jag vant mig vid att se den genom migration ökade mångfalden som ett liberalt dilemma i stället för ett demokratiskt. Man kan från individualistisk utgångspunkt argumentera inte bara mot utan också för mångkulturalism (Kym-

5 En väsentlig auktoritet citeras på ett missvisande sätt. Enligt avhandlingen (18f) har Robert Putnam ”efter en av de mest omfattande studier som gjorts på området” rapporterat resultat som är ”entydiga”, nämligen att tilliten mellan människor ”raseras av mångfald”. Vad Johansson Heinö hävdar att Putnam har visat gäller emellertid, enligt Putnam själv, endast på kort till medellång sikt. Putnam, som betonar det positiva i ökande etnisk mångfald, skriver: ”In the medium to long run ... successful immigrant societies create new forms of social solidarity and dampen the negative effects of diversity by constructing new, more encompassing identities” (2007: 138—9).

6 Legitimitet hör till de begrepp som är odefinierade i avhandlingen. Jag har haft glädje av begreppsdiskussionen i Christer Karlsons avhandling om EU (2001: 105—9).

licka 2001: 161-2). Det liberala dilemmat avspeglas i politikens inkonsekvenser och skiftningar. Inte konstigt: många av oss anser att människor har rätt både till sin kollektiva identitet och till individuell autonomi. I detta läge blir både individerna och samhället schizofrena. Men är verkligen demokratin hotad av detta?

Nationer och nationalism. Som vi sett sällar sig Johansson Heinö till dem som, i John Stuart Mills efterföljd, ser nationell gemenskap som nödvändig för demokrati. Här finns ännu en av de Pandoras askar som öppnas i avhandlingen. Johansson Heinös användning av nationsbegreppet kan ge ett, säkerligen oberättigat, intryck av aningslöshet: det är som om han var omedveten om den strid som utkämpats om detta begrepp i en stor litteratur.

Demokrati förutsätter, står det i avhandlingen, ”en delvis etniskt och kulturellt definierad nationalism” (140). ”Själva idén om nationen” implicerar både politik och kultur (134) står det också, och därför försvagas demokratins legitimitet i en ”mångkulturell kontext” (179). Samtidigt gäller, att medan ”upplevelsen av och föreställningen om samhörighet är viktig för en fungerande demokrati”, är ingen speciell typ av gemenskap – religiös, språklig, etnisk, nationell – vare sig nödvändig eller tillräcklig; ”olika omständigheter” kan stärka eller försvaga sammanhållningen inom ett demos (131). Dessutom tillhålls vi att över huvud taget inte använda termen ”nation” som ”självstående substantiv” (54). Dels är etnisk homogenitet nödvändig, dels är ingen specifik omständighet vare sig nödvändig eller tillräcklig, dels ska man vara försiktig med att tala om nationer. Det ser nästan ut som om Johansson Heinö intar samtliga förekommande ståndpunkter om begreppet nation: etnicitet, politisk konstruktion, övertalningsbegrepp att undvika.

Ett argument som ges för att ”den nationalistiska berättelsen om nationalstaten” har en stark ställning är att ”nästan alla stater [i Europa] är definierade för en enda dominerande nationell grupp”, med undantag endast av Bosnien och Storbritannien (79). Nja, vad om Belgien, Schweiz, Spanien? Om även dessa betraktas som ”nationer” ligger ett cirkelresonemang på lur, vilket kan studeras bl.a. hos Mill. Om inte tycks det gå bra att förena demokrati och flernationalitet (inte minst i Kanada, det land där mångkulturalism först blev offentlig politik).

I sin argumentation för att varje nation har en etnisk komponent utdömer Johansson Heinö den gängse distinktionen mellan ”etnisk” och ”civil” nationalism. Hans ståndpunkt är såpass lik Anthony Smiths i *The Ethnic Origin of Nations* (1987) att det är slående att denne centrale författare i nationalismbranschen inte nämns i avhandlingen. Inte heller – dock mera förståeligt – nämns Philip Resnicks energiska kritik av distinktionen civic/ethnic (2001).

Det som i avhandlingen kallas nationalism förefaller vara, ungefär, att identifiera sig med sin nation, att fästa vikt vid den, att känna stolthet över den. I vanlig användning har termen andra övertoner, som när Øyvind Østerud, en annan nationalismsteoretiker som inte förekommer i avhandlingen, definierar nationalism som ”en politisk doktrin om oberoende och självhävdelse” för en nationell gemenskap (1994: 15). Det kan vara värt att skilja mellan att identifiera sig med sin nations medborgare, kultur och fotbollslandslag, å ena sidan, och uppfattningen att nationen har politiska intressen och värden som har prioritet i förhållande till alla andra intressen och värden (det senare är definitionen i Breuilly 1993: 2) – och att, på tämligen vanligt sätt, begränsa termen nationalism till det senare.⁷ Ingen stor sak, men ännu

ett exempel på att Johansson Heinö tagit en smula lätt på länge diskuterade begreppsfrågor.

”Debatten”. I avhandlingen spelar en företeelse som emellanåt kallas ”debatten” en viss roll. I Sverige är det enligt Johansson Heinö tabubelagt ”att ens figurera i sammanhanget av mångkulturalismkritik”; den som tar upp sådana frågor blir beskylld för rasism och uthängd i Dagens Nyheter (13f). En del av rekommendationerna i avhandlingen gäller debatten snarare än politiken: man måste ta invandrar-kritiska synpunkter på allvar, tala öppet om dessa ting, och så vidare.

Liksom annat i avhandlingen styrks det som sägs med exempel i stället för systematiska belägg, men Johansson Heinö har kanske rätt i att det förhåller sig med invandringen som det förr gjorde med neutralitetspolitiken: problematisering ses i vida kretsar som antingen insiktslös eller samhällsfarlig. Detta för vidare till något som brukar tillmätas vikt när det gäller demokratis förutsättningar. Som Johansson Heinö påpekar brukar man citera John Stuart Mills formulering om att ”fria institutioner äro nästan omöjliga i ett land sammansatt av olika nationaliteter”, eftersom det där inte kan uppkomma ”en [enad] allmän opinion, så nödvändig för en representativ styrelses verksamhet”; opinionerna ”äro olika uti olika trakter av landet” eftersom människorna inte ”läsa ... samma böcker, samma tidningar, samma broschyrer eller hava samma ämnen för sina samtal”. (Mill 1862: 303). I litteratu-

ren om EU:s demokratiska begränsningar har detta omformulerats till tesen att demokrati förutsätter *Kommunikationsgemeinschaft* (Kielmannsegg 1996: 57).

Tyvärr bara skymtar denna fråga i avhandlingen. Man kan föreställa sig tre slags effekter av ökad mångfald: (1) debatten insnävas på det sätt som Johansson Heinö anser ha skett i Sverige, (2) debatten splittras upp, ungefär som Mill befarrar, (3) mångfalden i den gemensamma samhällsdebatten befrämjas tvärtom av ökad mångfald i samhället, vilket både Johansson Heinö och jag skulle önska. Också om mångfaldens betydelse för den politiska debatten, en nyckelfråga för demokratin, finns forskning att göra.

Syftet med Johansson Heinös engagerade, och engagerande, djupdykning i demokratis problem är att ”förstå” relationen mellan ”begreppsliga storheter” (15). Förståelse är en subjektiv sak. Jag har funnit det stimulerande att ta del av vad Johansson Heinö skriver om mångkulturalismens utveckling i opposition mot nationalstatsidén. Jag har också fått en del att tänka på genom det som står i avhandlingen om villkorad tolerans (196ff), eftersom jag hör till dem som sliter med detta liberala dilemma. I fråga om hur mycket demokratin ”tål” har jag fått ännu en påminnelse om en obesvarad fråga: vilka är, närmare bestämt, demokratis identitetsmässiga förutsättningar? Internationaliseringen av politik och samhälle gör detta till en ännu angelägnare fråga än den var under nationalstatens guldålder.

7 För egen del har jag prövat att i stället skilja mellan mer eller mindre radikal nationalism med utgångspunkt i den relativa vikt som tillmäts den nationella identiteten, det nationella oberoendet och det nationella inflytandet över andra nationer (Goldmann 2001: 135).

Referenser

- Breuilly, J. 1994. *Nationalism and the State*. 2. uppl. Chicago: University of Chicago Press.
 Dahl, R. A. 1989. *Democracy and Its Critics*. New Haven: Yale University Press.

- Goldmann, K. 1998. De två språken. *Statsvetenskaplig tidskrift*, vol. 101, nr 4, 425—9.
- Goldmann, K. 2001. *Transforming the European Nation-state: Dynamics of Internationalization*. London: Sage.
- Goldmann, K. 2008. *Identitet och politik: nationell, övernationell, semi-nationell*. Stockholm: SNS förlag.
- Inglehart, R. 1999. Trust, Well-being and Democracy. M. E. Warren, red., *Democracy and Trust*. Cambridge: Cambridge University Press, 88—120.
- Inglehart, R., m.fl. 2004. *Human Beliefs and Values*. Mexico City: Siglo XXI Ed.
- Jacobsson, K. 1997. *Så gott som demokrati. Om demokrati frågan i EU-debatten*. Umeå: Boréa.
- Karlsson, C. 2001. *Democracy, Legitimacy and the European Union*. Uppsala: Department of Political Science, Uppsala University.
- Kielmansegg, P. G. 1996. Integration und Demokratie. M. Jachtenfuchs och B. Kohler-Koch, red., *Europäische Integration*. Opladen: Leske + Budrich.
- Kymlicka, W. 2001. The New Debate over Minority Rights. R. Beiner och W. Norman, red., *Canadian Political Philosophy*. Don Mills, Ont.: Oxford University Press, 159—76.
- Mill, J. S. 1862. *Om det representativa styrelsesättet*. Norrköping: Föreningens Boktryckeri.
- Modood, T. 2007. *Multiculturalism: A Civic Idea*. Cambridge: Polity.
- Putnam, R. D. 2007. E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. *Scandinavian Political Studies*, vol. 30, nr 2, 137—74.
- Resnick, P. 2001. Civic and Ethnic Nationalism: Lessons from the Canadian Case. R. Beiner och W. Norman, red., *Canadian Political Philosophy*. Don Mills, Ont.: Oxford University Press, 282—97.
- Sacks, J. 2007. *The Home We Build Together: Recreating Society*. London: Continuum.
- Sen, A. K. 2006. *Identity and Violence: The Illusion of Destiny*. New York: W. W. Norton.
- Smith, A. D. 1987. *The Ethnic Origins of Nations*. Oxford / New York: B. Blackwell.
- Tingsten, H. 1945. *Demokratiens problem*. Stockholm: Norstedts.

Østerud, Ø. 1994. *Hva er nasjonalisme?* Oslo: Universitetsforlaget.

Replik

Jag ska direkt erkänna att jag har haft lite svårt att känna igen min avhandling i Kjell Goldmanns recension. Jag anser mig ha skrivit en idékritisk avhandling med teoriutvecklande ambitioner. Visserligen har jag varit generös med empiriska exempel men det har genomgående varit det teoretiska argumentet som stått i centrum. Goldmann tycks däremot ha tolkat bokens titel bokstavligen, som en konkret empirisk forskningsfråga, och läst en illa genomförd empirisk prövning av normativt suspekta hypoteser.

Det kan således förefalla frestande att avfärda Kjell Goldmanns ymniga kritik som blott ett utslag av skilda vetenskapssyner. Men utan att förringa de vetenskapsteoretiska klyftor som säkerligen skiljer oss åt avstår jag från denna försvarsstrategi, av två skäl. Dels för att jag tror att det är en riskabel strategi. Börjar vi reducera vetenskapliga motsättningar till en fråga om ontologiska perspektiv eller metodologiska generationsskillnader hamnar vi lätt på ett sluttande plan som i förlängningen riskerar omöjliggöra en gränsöverskridande dialog. De brister Goldmann identifierar – otydlig begreppsanvändning, nonchalans inför tidigare forskning, undanlidande och vilseledande argumentation, trendkänslighet, brist på nyanser, för mycket nyanser, dimridåer – är lika problematiska även utanför ett positivistiskt paradigm och bör bemötas med sakargument. Det andra skälet är att vetenskapsteoretiska diskussioner nästan alltid är förfärligt tråkiga att läsa. Hellre då ta tjuren vid hornen och pröva bärkraften i Goldmanns anmärkningar.

Om somligt har Goldmann rätt. I kapitlet om den demokratiska anpassningens dilemma lyfter jag inledningsvis på hatten för bland andra Herbert Tingsten. Men jag borde även ha bifogat en kommentar som klargjort på vilket sätt mitt resonemang skiljer sig från Tingstens, i linje med den distinktion Goldmann efterlyser. Jag kunde också med fördel ha förhållit mig utförligare till de som i likhet med Goldmann uppfattar de problem jag beskriver som liberala dilemman, snarare än demokratiska dilemman. Distinktionen är viktig och hade förtjänat mer utrymme i avhandlingen.

Goldmanns föreställning att jag skulle ha ett "egentligt" demokratibegrepp, avvikande från den definition som ges i avhandlingen, är besynnerlig och bottenrimligen i ett missförstånd. I de avsnitt där jag refererar till demokratier i empirisk mening är klassificeringen uteslutande styrd av den proceduriella definition som Goldmann refererar. Däremot rymmer avhandlingen också avsnitt där jag problematiserar demokratins förutsättningar och problem. I kapitlet om legitimitetens dilemma diskuterar jag exempelvis spänningen mellan demokratiska procedurer och det utfall som det politiska systemet genererar. Att, som jag gör, hävda att det finns ett samband mellan demokratins fungerande och statens förmåga att generera välfärd innebär inte att det sistnämnda bakas in i definitionen av det första. På ett liknande sätt diskuterar jag spänningen mellan majoritetsprincipen och de normer på vilka de demokratiska principerna vilar. Exempelvis kan den allmänna rösträtten sägas ytterst vila på en politisk jämlikhetsnorm. Det finns en mängd olika sätt på vilka ett värde som jämlikhet kan tillämpas och vägas mot andra värden, som till exempel frihet. Men det finns också en bortre gräns för vilka inskränk-

ningar i jämlikheten eller friheten som kan accepteras, även om de har befolkningsmajoritetens stöd. Däri består dilemman. Goldmann försöker med ett par lösryckta citat göra gällande att jag skulle ha varit alltför inkluderande i mitt demokratibegrepp men han ger inga exempel på hur detta skulle ha påverkat min analys.

Möjligen bottenar även Goldmanns kritik av min användning av berättelsebegreppet i ett missförstånd. Varför berättelser och inte ideologier eller diskurser? Därför att det inte är nationalismens, mångkulturalismens eller liberalismens ideologi jag studerar. Dessa ideologier är inte parallella med de berättelser jag analyserar. Nationalstatsberättelsen kombinerade nationalism med liberalism (förutom i de länder där socialismen tog liberalismens plats). Den mångkulturella berättelsen är splittrad mellan en liberal gren och en radikal, anti-liberal gren, men delar också många likheter med nationalismen. Den villkorade toleransen beskrivs i ideologiska termer bäst som en nygamal förening av nationalism och liberalism. Med begreppet stora berättelser vill jag markera att vi befinner oss på en abstraktionsnivå ovanför ideologiernas och partipolitikens värld. Jag har däremot inte påstått att en berättelse behöver vara hegemonisk för att vara intressant. När jag skriver att "alla i samhället fungerar inom dem" avser jag inte mer än att berättelserna spänner över såväl akademiska som mediala, politiska och vardagliga fält. Detta är också en anledning till att jag undviker diskursbegreppet, vilket vanligen för tankarna till idéer och tankebilder med en mer hegemonisk ställning.

Missförstånd kan det dock inte vara fråga om när det gäller våra divergerande läsningar av Robert Putnams artikel. I den första halvan av Putnams tudelade artikel presenterar han resultaten från sin omfat-

tande studie av sambandet mellan etnisk homogenitet och social tillit i USA och kommer till slutsatsen att det finns ett starkt negativt samband mellan heterogenitet och tillit. I den andra halvan blandar Putnam personliga anekdoter med några historiska exempel för att problematisera resultaten och driver tesen att heterogenitet på längre sikt kan ge upphov till nya identitetsformationer som överkommer splittringens negativa effekter. Men det är ett resonemang utan stöd i de forskningsresultat som presenteras och får nog snarare karakteriseras som ett försök att ta udden av ett alltför kontroversiellt forskningsresultat. För läsaren av artikeln återstår att välja mellan att förhålla sig till de konkreta forskningsresultaten eller, mer bekvämt, luta sig mot auktoritetens fromma förhoppningar.

I synen på hur identitet, nationalism och mångfald ska studeras är oenigheten mellan mig och Goldmann stor. Nej, jag studerar inte svensk identitet genom ”andras intryck”. De citat och referat som inkluderats i det avsnitt Goldmann hänvisar till är snarare att betrakta som första-handsskällor. I en kort genomgång av sex nationella svenska värden – syftet är att illustrera hur en identitet som kopplas till värden kan se ut för att ge en empirisk referensram till den diskussion som sedan följer – ger jag exempel från precis den typ av texter som konstituerar den politiska och mediala självbilden av svensk identitet (ledar- och debattartiklar, politiska tal). Det är genom att studera användningen av nationella begrepp som innebörden i en identitet kan bli begriplig. Det är möjligen en främmande metod för den som föredrar att studera nationell identitet via surveydata över befolkningens utrikespolitiska åsikter (Goldmann 2008) men nödvändig för att kunna skilja ”det som svenskar tycker” från ”det som är svenskt

att tycka”. Alla sakfrågor är inte identitetspolitiskt relevanta och för att fånga vilka som är det bör man först och främst leta efter texter där det svenska ställs mot det icke-svenska.

Det är därför heller inte alls konstigt att anti-nationalism kan vara ett av dessa nationella värden samtidigt som svenskar i internationella jämförelser visar upp genomsnittliga nivåer av nationalism. Dels refererar det ena till en elitdiskurs och det andra till befolkningen som helhet, vilket jag också påpekar i texten. Men anti-nationalismen utgör också en del av den nationella identiteten, ett värde att enas kring. Om man studerar svenska självbilder måste man vara öppen för att idéer om ett folk som ogillar rasism, nationalism och patriotism kan fungera på precis samma sätt som andra idéer som håller samman andra grupper. Anti-nationalismen som värde utgör därigenom en bekräftelse på den egna gruppens överlägsenhet samtidigt som den fungerar exkluderande gentemot dem som inte sluter upp bakom samma värden.

Detta för oss vidare till Goldmanns förslag att vi bör skilja mellan vardaglig och politisk nationalism. Nej, det bör vi inte. Jag är helt enig med Michael Billig (1995) om att den ”banala vardagsnationalismen” knappast är mer harmlös än den klassiska suveränitetsorienterade. Den är dessutom helt nödvändig att studera om vi vill förstå styrkan i nationalstaten och de nationella identiteterna. Ska vi kunna göra meningsfulla jämförelser mellan nationalismens fungerande i olika stater måste vi vara öppna för att olika arenor är mer eller mindre tillgängliga för identitetspolitik i olika länder. Västeuropa har inte lämnat nationalismen bakom sig bara för att man inte längre reser statyer av gamla hjältekonungar. Sverige är inte självklart mindre nationalistiskt än Norge bara för

att flaggviftandet är mindre den 6 juni än den 17 maj. Heja Sverige-nationalismen är därför i högsta grad politiskt relevant. Den bidrar till att upprätthålla och definiera den identitetsgemenskap som är grundläggande för Sverige som suverän stat. Det nationella kan ta sig olika uttryck och som nationalismforskare måste vi ständigt vara beredda att anpassa våra analysredskap för att kunna fånga denna utveckling.

Av ungefär samma skäl vore det inte heller någon god idé att försöka hålla isär olika varianter av mångfald, vilket Goldmann föreslår. Det är tvärtom en svaghet att olika typer av mångfald så ofta studeras med olika glasögon. Men en gruppidentitet baserad på invandring är inte essentiellt annorlunda än en ungdomskultur eller en sexuell minoritetsgrupp. Kärnan i det mångkulturella samhället är att det föreställs som mångkulturellt, vilket inte är lika trivialt som det kan låta. Idén om det mångkulturella samhället utgör en ramförståelse som ger incitament för nya identitetskategorier att uppstå och skapar förväntningar på kopplingar mellan identitet och politik. Det är genom att samtidigt försöka se etnicitet och sexualitet, feminism och islamism eller religion och politik som vi också har lättast att se de praktiska exemplen på demokratins dilemman. Sexuell identitetspolitik har exempelvis inte samma sprängkraft i ett homogent sexualliberal samhälle som i ett samhälle med en stor mångfald i synen på familjebildning och könsroller.

Avslutningsvis: nej, jag har verkligen inte gjort den ”antimångkulturalistiska litteraturens standardargument” till mitt. Goldmann försöker osnyggt associera mig med denna ospecificerade men förmodat osympatiska litteratur genom att referera min problemställning – om demokratins eventuella behov av värde-

grund – som vore det min slutsats. Men läser man vidare finner man att jag kraftfullt argumenterar mot värdegrundsförespråkarna och problematiserar de teoretiska antaganden som ligger bakom detta argument. På liknande sätt skriver Goldmann att min avhandling till stor del är en kritik av mångkulturalismen. Förvisso sant, men till minst lika stor del är den också en uppgörelse med den villkorade toleransen och därigenom ett försvar av det mångkulturella samhället. Detta väljer dock Goldmann att inte referera.

ANDREAS JOHANSSON HEINÖ

Referenser

- Billig, M. 1995. *Banal Nationalism*. London: Sage Publications.
- Goldmann, K. 2008. *Identitet och politik: Nationellt, övernationellt, seminationalt*. Stockholm: SNS Förlag.
- Putnam, R.D. 2007. E Pluribus Unum: Diversity and Community in the Twenty-first Century. *Scandinavian Political Studies*, vol. 30, nr 2, 137-74.

Slutreplik

Johansson Heinö läser in en hel del i min anmälan som inte finns där, men detta är inte värt att tjafsas om. Bara tre noteringar.

Vi är tydligen överens om att väldefinierade, väldiskuterade och konsekvent använda begrepp är viktiga även i en avhandling som är ”idékritisk” och har ”teoriutvecklande ambitioner”. I synnerhet i en sådan avhandling, vill jag tillägga: särskilt när syftet är att ”förstå” relationen mellan ”begreppslika storheter” (avhandlingen s 15) är begreppsbildningen avgörande. Det är därför jag har uppehållit mig vid sådana brister i avhandlingen, inte minst vad gäller nyckelbegreppen demokrati och mångfald.

Vidare: om syftet är att ”utveckla” teori måste det vara värt att analysera vad differentiering av den ena ”begreppsliga storheten” betyder för den andra. Därför beklagar jag Johansson Heinös ointresse för distinktionen mellan invandring och identitetspolitik samt mellan ökad variation och skärpta motsättningar, liksom mellan motsättningar om respektive inom demokratin. I sin replik påminner Johansson Heinö om ännu en sådan, av honom tyvärr förkastad frågeställning: är demokratin beroende på samma sätt och i samma utsträckning av ”vardaglig” och av ”politisk” nationalism? (Jag förstår för övrigt inte hur Johansson Heinös framhävande av det vardagligas betydelse går ihop med

att han låter ”elitdiskursen” avgöra vad som är ”svenskt”).

I min anmälan är det empiriska en andrahandsfråga, men Johansson Heinö håller nog vid närmare eftertanke med om att det är en fördel, ifall antaganden om demokratiutmanande spänningar mellan vissa identiteter och det ”svenska” är underbyggda med systematisk snarare än impressionistisk evidens samt, inte minst viktigt, att evidensens begränsningar är tydliggjorda. Detta är en fördel vare sig syftet är teoriutvecklande eller deskriptivt, och vare sig forskaren anser sig vara icke-positivist eller något annat.

KJELL GOLDMANN